

культури регіону в контексті загальнонаціонального духовного простору.

Список використаних джерел

1. Василюк М. Д. Придунай журавлиний: Поезії. – Одеса: Астропринт, 2003. – 28 с.
2. Василюк М. Д. Серце на долоні бандури. – Ізмаїл, 2005. – 64 с.
3. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа 1989. – 408 с.
4. Виходцев В. П. Дзвони вічного добра: Поезії. – Ізмаїл; Кілія, 1998. – 104 с.
5. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
7. Ідіостиль Ю. Клена у контексті інтелектуалізаторських мовних традицій українського неокласицизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/35500-4.htmlx.
8. Кибкало Т. О. Дві мови – два крила. – Ізмаїл, 2005. – 64 с.
9. Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. – К.: Вища школа, 1984. – 120 с.
10. Лиса Г. П. Слово – не птах...: Вірші / Вид. 2-ге, змінене та допов. – Ізмаїл: СМІЛ, 2008. – 192 с.
11. Медведєва О. Ю. Етнічні особливості іменника Придунав'я // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Ізмаїл, 1998. – Вип. 3. – С. 164–171.
12. Райбедюк Г. Б. Художня мова поетів Подунав'я // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С. 141–146.
13. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеса Гончара. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
14. Сушинський Б. І. Ріка вселюдської самотності // Виходцев В. П. Дзвони вічного добра: Поезії. – Ізмаїл; Кілія, 1998. – С. 3–5.
15. Телеуця В. В. Народнопоетична творчість Подунав'я: Проблеми регіональної специфіки. – Ізмаїл: СМІЛ, 2010. – 224 с.
16. Томчук О. Ф. Колоративи в художніх текстах поетів // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С. 136–140.
17. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Я. Краса і секрети творчості. – К.: Мистецтво, 1980. – С. 340–439.

А. О. Колесников

ЗАКАРПАТСЬКИЙ І ЗАХІДНОПОЛІСЬКИЙ ДІАЛЕКТНІ ТИПИ У ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК

Українські південнобессарабські говірки належать до переселенських говірок нової формації. До того ж історичні обставини зумовили різні етапи у їх становленні. Зокрема, утворення більшої частини цих говірок відбулося переважно після 1812 р. (перша формація), меншої ж – у 40-50 рр. ХХ ст. (друга формація). Це безпосередньо пов'язано з тим, що на початку ХІХ ст. на звільненій від турків і татар буджацькій території поряд з іншими етносами оселилася чимала кількість німецьких колоністів, яким Олександр І подарував не лише землі, а й привілеї. В 1940 р. унаслідок пакту Ріббентропа-Молотова німці були змушені покинути Бессарабію, залишивши свої вправно вибудовані домівки і значну частину майна. Так їхні села стали місцем побутування

більшості українських південнобессарабських говірок другої формації. З 1944 р. колишні німецькі колонії (сс. Вишняки, Мирнопілля, Плоцьк Арцизького р-ну, Надежда, Світлодолинське Саратовського р-ну, Малоярославець Перший, Малоярославець Другий Тарутинського р-ну тощо) почали активно заселяти мешканці сусідніх сіл, а також приїжджі із Закарпаття, Волині, Рівненщини та інших областей України.

Говірки цього типу суттєво виділяються на тлі неоднорідного південнобессарабського діалектного масиву, додаючи йому ще більшої строкатості. Досліджені лише фрагментарно [1, с. 2], вони потребують окремого розгляду, адже діалектотворчий процес у цих говірках, різною мірою ускладнений міждіалектною і міжмовною взаємодією, перебуває на різних стадіях, подекуди ще початкових. Зокрема, деякі мікросистеми розвиваються подібно до мішаних говірок (напр., у селі Веселий Кут Арцизького р-ну українська мова й досі вживається як діалектно різнотипний ідіолект), інші – подібно до моногенетичних (напр., у селі Новоселівка Арцизького р-ну домінує материнський західнополіський діалектний тип); в окремих (напр., у селі Прямобалка Арцизького р-ну) функціонують дві і більше українських говірок.

Діалектні риси українських південнобессарабських говірок другої формації встановлювалися нами за свідченнями, отриманими за допомогою залучення спеціальної програми, а також діалектних текстів. На думку П. Ю. Гриценка, тільки поєднання цих двох методичних прийомів дає можливість зафіксувати і дослідити якомога повний перелік граматичних одиниць, відзначити динамічні процеси у говірках, змодельовати етапи їх становлення.

Зауважимо, що серед основних чинників, які спричиняють відмінність цих говірок між собою, – такі: діалектна основа переселенців (північна, південно-східна, південно-західна); характер переселення (компактний/дисперсний, добровільний/примусовий); подальші демографічні рухи (виселення/дозаселення); контактування з територією поширення материнських говірок.

Українські говірки другої формації поширені в Арцизькому, Саратовському, Тарутинському і Білгород-Дністровському р-нах Одеської обл. Ареал, що охоплює значну частину говірок Арцизького р-ну, – більш віддалений від говірок першої формації, а тому закономірно, що він меншою мірою зазнає впливу південнобессарабського діалектного типу, описаного А. А. Москаленком, В. П. Дроздовським, А. М. Мукан, Т. П. Заворотною, П. Ю. Гриценком, зберігаючи риси материнських діалектних мікросистем. Натомість у говірках другої формації Тарутинського, Саратовського і Білгород-Дністровського р-нів цей вплив відчутніший.

Надзвичайно складною виявляється у говірках другої формації діалектна ситуація, оскільки тут спостерігаємо: 1) говірки з суттєвим впливом мішаного південнобессарабського діалектного типу говірок першої формації (переважно ті, що перебувають у його оточенні); 2) говірки південнобессарабського типу (оскільки діалектоносіями є переважно переселенці з навколишніх сіл); 3) говірки з ознаками буковинсько-подільського діалектного типу (напр., у

с. Надежда (Ейгенфельд) Саратовського р-ну оселилися мешканці розташованого впритул до нього с. Молдово, що свого часу переїхали з Хотинщини, працювали на німців, а тому одразу після їх виселення перейшли в порожні німецькі хати); 4) говірки з ознаками різних південнобессарабських та інших типів українських говірок (напр., в с. Романівка Білгород-Дністровського р-ну поруч із носіями говірок південнобессарабського діалектного типу з північнобессарабською основою з с. Ройлянка Саратовського р-ну співіснують представники інших говірок південно-західного наріччя, а також переселенці з інших сіл Білгород-Дністровського р-ну).

На відміну від інших говірок ареалу, діалектні мікросистеми Арцизького району зазнають потужнішого впливу літературного стандарту, характеризуються значними відмінностями, окремі з яких виразно співвідносяться з материнськими діалектами. Спостереження над цими говірками засвідчують чимало особливих діалектних явищ. Окрім форм, що відокремлюють їх від інших говірок та літературної мови, це й спільні з літературною мовою, але лакунарні в українських говірках ареалу першої формації; відсутні в цих говірках, але характерні для типових південнобессарабських; спільні для різних типів говірок другої формації, але відсутні у південнобессарабських (*файний*, *вел'ми*, *л'інше*, (Мп., Пб.)).

Стосовно діалектних рис, спільних з літературним стандартом, привертає увагу доволі активне використання діалектоносіями сполучника *але*; усіх синтетичних дієслівних форм майбутнього часу недоконаного виду (*ка¹затиму*, *ро¹битиму* та ін.); форм іменників I і II відміни з чергуваннями *г, к, х // з', ц', с'* у дав. і місц. відм. (*у ру¹ц'і*, *на но¹з'і*, *у ст¹р'іс'і*, *жінц'і*); деяких специфічних форм IV відміни (*два поро¹с'ати*) (Нвс.); збереження (меншою мірою це стосується закарпатського діалектного різновиду) подекуди диференціації за твердістю-м'якістю в орудн. відм. іменників I (*хлопцем*, *трактор¹цем*, *плечем*) (Нвс.) і II відміни (*зем¹лейу*, *вулицейу*, *ду¹шейу*) (Мп.), на противагу південнобессарабським говіркам, де типовими у цій формі є флексії твердого різновиду (*хлопц'ом*, *зем¹л'ойу*); дещо більше ніж в українських мікросистемах першої формації збереження кличн. відм. (*д'ад'ку Ан'тоне*) (Мп.); форм род. відм. вказівних займенників (*т'і'йейі*, *ц'і'йейі* поряд з *тойі*, *ц'ойі*) (Мп.) тощо.

Однак багато південнобессарабських діалектних рис, різною мірою властивих цим говіркам і зумовлених передусім іншомовними впливами, зокрема частки *мей*, *бре*, *тата*, *ето*, сполучник *но*, форми іменників жін. р. місц. відм. без чергування *к//ц* (*у Івановк'і*) у цих говірках не представлено або вони спорадичні, сприймаються діалектоносіями як ненормативні. Та вже саме входження їх у мовлення діалектоносіїв свідчить про початок процесу запозичення, передусім це стосується частки-вигука *мей*, займенника-частки *ето*.

У сс. Вишняки (Село № 17, Ной-Арциз), Веселий Кут (Село № 10, Алекзюсверт, Париж), Новоселівка (Фершампануаз), Мирнопілля (Село № 22, Фріденсталь), Прямобалка (Село № 21, Денневіц) Арцизького р-ну репрезентований передусім західнополіський діалектний тип. У зв'язку з

облаштуванням полігона, більшість їх мешканців були примусово переселені з сс. Заячівка, Черемошне Ковельського р-ну, Стобихва Камінь-Каширського р-ну, Бережниця Маневицького р-ну Волинської обл. та ін. Мешканці навколишніх сіл та представники інших українських говірок ареалу називають цих діалектоносіїв *пол'аки*, *пол'аци*, що зауважено й у мікротопоніміці (*Пол'аки* – куток с. Мп.), а вони себе – волинянами (*з Волин'ї ми*, *з Пол'їс'а*). Відзначимо, що вихідці з Волині у деяких населених пунктах суттєво переважають, напр., у с. Новоселівка згідно з даними сільради вони становлять 85-90%.

Окрім західнополіського говору, північне наріччя у досліджуваному ареалі представляють й інші діалектні типи, напр., основу с. Плоцьк (Село № 24, Плоцьк) Арцизького р-ну становлять носії східнополіських говірок – переселенці з Чернігівщини. Збереження ними діалектних рис північного наріччя відзначалося й іншими дослідниками [2, с. 27].

Проілюструємо основні діалектні материнські риси, що на рівні граматики відрізняють західнополіський діалектний тип в ареалі. У іменниковій морфології це: форми дав. відм. іменників II та IV відміни з флексією *-ови* (*синови*, *братови*, *хлопц'ови* – В.К., Мп.), (*тел'ови*, *лошови* – Нвс.); род. відм. III відміни (*матери* – Нвс.). Серед прикметникових словозмінних форм привертають увагу (передусім через непередставленість у говірках першої формації) нестягнені, напр., наз. відм. мн. (*старейє л'уди* – В.К.), (*добр'її*, *син'її*); с. р. (*житн'ейє*, *добройє* / *добрейє*, *син'ейє*); ж. р. (*добрайа*, *син'айа*); знах. відм. ж. р. (*молодуйу*, *син'уйу*) (В.К., Мп.); род. відм. ж. р. (*до старейї баби* – В.К.); а також форми наз. відм. мн. (*дерев'їани*, *вовн'ани*, *голодни* – В.К.); форми, що свідчать про певну лексикалізовану перевагу твердого типу відмінювання (*сине*, *сина*, *синим* – Нвс.); серед несловозмінних – форми, пов'язані з кількісним виявом якості (*вел'ми добре* – Нвс.). 3-поміж специфічних форм займенників впадають у вічі нестягнені вказівні наз. відм. ж. р. (*тайа*, *отайа*, *оц'айа*); наз. відм. мн. (*от'її*, *оц'її*); знах. відм. ж. р. (*ц'уйу*, *оц'уйу*, *туйу* – В.К.); наз. відм. с. р. (*цейє* (*ц'ойє*), *тойє поле* – Мп.); а також інші, зокрема, знах. відм. ж. р. особового займенника 3 ос. (*йе'йо* чи *йї'йо* – В.К.); присвійних займенників орудн. відм. ж. р. (*мейу* – В.К.); род. відм. ж. р. (*мейї*, *т'вейї*, *с'вейї* – Мп.). Серед дієслівних переважають форми з чергуваннями приголосних основи і наголосом на флексії (*хожу* (і *ходжу*), *вожу* (і *воджу*), *кручу*), а не *ход'у*, *вод'у*, *крут'у*, як у більшості говірок ареалу. Специфічними є й структури прислівників (*по-пол'ску*, *по-руску* – Мп.), ймовірно, пов'язані з впливом на материнські говірки польської мови.

Південно-західне наріччя в говірках найновішої формації найяскравіше представляють закарпатські говірки. Так, один з кутків с. Мп. через те, що основу його склали переселенці з Банату, має назву *Банацани*. Згідно зі свідченнями дослідників українських говірок Румунії М. Павлюка та І. Робчука, у Банаті поширені закарпатські говірки, і тільки в одному селі «лише частково» знаходяться гуцули [3, с. 23–24]. За нашими спостереженнями в Мп. закарпатський діалектний тип інтенсивно розчиняється в іншодіалектному

оточенні (у селі переважає західнополіська діалектна група, крім того говірка зазнає потужного впливу південнобессарабського діалектного типу). Окремі причини стирання питомих діалектних рис знаходимо у мовленні респондентів: *тут см'їялис'а з нас шо // йа 'помн'у п'їшла ко'лис' йа в мага'зин / хл'їб куп'л'ала // ну і попро'сила 'булку хл'їба // гово'р'у 'дайте ме'н'ї той / май при'жарений // та розсм'їялис'а з 'мене // бо // май / май / шо це май? // 'майка не'ма ше! / шо ти 'майкаеш? // см'їялис'а з нас тут // (Мп.)*. Серед ознак, що їх вирізняли і були незрозумілі представниками інших діалектних типів, окрім сполук з часткою *май* (*май 'файно*), мовці зауважують архаїчні дієслівні форми минулого часу (*хо'дилисте, їш'лам, 'былам*), займенникові форми з наголосом на корені (*'моја, т'воја*), твердість [т] у дієслівних формах теперішнього часу 3 ос. мн. (*'кажут*).

Найміцніше закарпатський діалектний тип утримується в говірці с. Пб. й переважає там західнополіський. Діалектоносії – добровільні переселенці з сс. Синевір і Негровець Міжгірського р-ну Закарпатської обл. Стійкість діалектної системи зумовлена насамперед активною підтримкою родинних зв'язків з родичами із Закарпаття). До основних діалектних граматичних ознак цієї говірки належать: специфічні сполуки числівника *два* з формами с. р. II відміни (*дв'ї 'в'їдра*); форми орудн. відм. I відміни (*зем'л'оу, 'вулиц'оу, ду'шоу*); форми дав. відм., місц. відм. II відміни з флексією *-ови*, що вживаються поряд з *-ов'ї* (*'синові, х'лопц'ові, б'ратови, жени'хови, моло'кови*); форма орудн. відм. мн. (*'йай'цима*); форми род., дав., місц. відм. III відміни з флексією *-и* (*'соли, с'мерти, 'радости, 'матери*); специфічні форми дав. відм. IV відміни (*те'л'ати і те'л'ови, ло'шати і ло'шови*); конструкції знах. відм. назв істот, що збігається з наз. відм. (*йа 'маюу 'д'їти*); перевага твердої групи відмінювання прикметників у наз. відм. ч. р. (*'синий, до'машний, 'житний*); наз. відм. с. р. (*'сине, 'верхне, до'машне, 'житне*); наз. відм. ж. р. (*'сина, 'верхна, до'машна, 'житна*); род., місц. відм. мн. (*'синих, вчо'рашних, 'житних*); дав. відм. мн. (*'синим, вчо'рашним, 'житним*); орудн. відм. мн. (*'синими*); нестягнені форми типу *'синейе, 'добрайа*; форми (*май 'добрий, 'май добрий, май 'файно, май кра'с'їво*), де наголос розрізняє ступені порівняння, поряд з іншими засобами (*'самий добрий, 'самий май 'добрий, фест 'файний*); сполука *їче май* як засіб вираження найвищого ступеня; елементи *май, їче май* можуть виступати не лише з прикметниками і прислівниками, але й з дієсловами та іменниками (*їче май 'добрий, їче май 'помне, їче май по'р'адок*); використання числівникових форм *йе'дин, йед'на* насамперед у займенниковій функції (*у нас й'ед'на надо'їла*); уживання специфічних форм вказівних займенників *той, цей*: наз. відм. ч. р. (*тот, сис'*); наз. відм. ж. р. (*то'та, с'а, се'с'а*); наз. відм. мн. (*то'ты, сі, с'ї'с'ї*); знах. відм. ж. р. (*с'у, се'с'у*); знах. відм. с. р. (*се, се'се*); форми род. відм. займенника *він* (*до 'него, 'коло 'него*); варіантні до літературно нормативних форми присвійних займенників із наголосом на корені (*'моја, т'воја, с'воја; 'мого, т'вого, с'вого; 'моїх, т'воїх, с'воїх*), форми род. відм. вказівного займенника *цей* (*'цейі, 'цего і 'ц'ойі, 'ц'ого*); дієслівні форми з суфіксом *-ова* (*купо'вати, мал'о'вати*); з препозицією частки *-с'а* (*с'а*

вжи¹вайут, с'а го¹вор'ат, с'а с¹тала, йак с'а ¹майте); інфінітив з формантом -чи (печи); форми з твердим [т] у флексіях 3 ос. одн. (¹мочит, ¹л'убит) і 3 ос. мн. (бере¹жут, пе¹чут, ¹кажут, си¹д'ат); форми наказового способу з часткою най (най бог ¹милуйе і хай бог ¹милуйе, най спит), аналітично-особові форми мин. часу типу хо¹дилам, хо¹дилисте, хо¹дилисме; уживання архаїчних форм з дієслівною зв'язкою (пес ¹йе злий, пес не ¹йе злий); специфічні форми займенникових прислівників, зумовлені фонетичними особливостями говірки – збереженням звука [ы] (с'у¹ды, ту¹ды, ку¹ды, тог¹ды, в'і¹т:огды, з'в'і¹ткы, ¹туйкы, те¹перкы) та інші (¹оде, ¹онде, ¹к'іл'ко); наявність сполучників ко¹бы (ко¹бы не д'і¹ти); ¹тому што (не¹має грошей ¹тому што п'є), ¹штоб (¹земл'у т'реба обробл'ати / ¹штоб ро¹дила), прийменниково-іменникових сполук (п'і¹шов на д'рова (на ¹воду); ¹чириз ¹зиму у значенні 'упродовж зими' і 'після зими'), часток, зокрема для вираження згоди поряд з да використовується йо.

Спостереження над українськими південнобессарабськими говірками другої формації засвідчують високий ступінь збереження ними ознак материнських архетипів, передусім західнополіського та закарпатського. Це зумовлено специфікою демографічної ситуації, ступенем віддаленості від інших південнобессарабських діалектних мікросистем, а також тісними стосунками з носіями материнських говірок. На сьогодні очевидно, що, попри їх різнорідність, західнополіський та закарпатський діалектні типи є для них доміантними. Якщо ж у майбутньому відбудуться демографічні зміни й вони поглинатимуться іншими діалектними різновидами, риси цих архетипів обов'язково виявлятимуться.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови: В 3 т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / Ред. тому І. Г. Матвіяс. – К.: Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта); – Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. тому Я. В. Закревська. – К.: Наукова думка, 1988. – 520 с.; – Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. / Ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. – К.: Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1990. – 27 с. с ил.
3. Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – XVI, 784 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).

Список умовних скорочень

В. К. – с. Веселий Кут Арцизького р-ну; Мп. – с. Мирнопілля Арцизького р-ну; Нвс. – с. Новоселівка Арцизького р-ну; Пб. – с. Прямобалка Арцизького р-ну. Всі села розташовані в Одеській області.